

the context of the history of tourism and medieval studies. He emphasizes that this trip (1858-1860) was carried out on the start of national scientific tourism. It promoted the establishment of historiosophical views of M.N. Petrov, and his report formed the basis of the first in the Russian Empire doctoral thesis with the analysis of Western, particularly German historiography.

Key words: M. Petrov, tourism, medieval studies, Germany, Austria, history, historiography, the Middle Ages.

Сергей Лиман

**ИЗ ИСТОРИИ ОТЕЧЕСТВЕННОГО ТУРИЗМА И МЕДИЕВИСТИКИ:
ГЕРМАНИЯ И АВСТРИЯ 1858-1860 гг. ГЛАЗАМИ АДЪЮНКТА
ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА М.Н. ПЕТРОВА**

Рассматривается научная командировка адъюнкта Харьковского университета М.Н. Петрова в Германию и Австрию в контексте истории туризма и медиевистики. Подчеркивается, что эта командировка (1858-1860 гг.) была осуществлена на этапе зарождения отечественного научного туризма. Она способствовала становлению историософских взглядов М.Н. Петрова, а отчет о ней лёг в основу первой в Российской империи докторской диссертации, посвящённой анализу западноевропейской, в том числе немецкой историографии.

Ключевые слова: М.Н. Петров, туризм, медиевистика, Германия, Австрия, история, историография, Средние века.

Отримано: 9.09.2014.

УДК 398(477)

Василь Балушок
(Львів)

**З ІСТОРИЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОНІМІЇ
(ЯК РУСИНИ СТАЛИ УКРАЇНЦЯМИ)**

У статті простежується, як український народ змінив самоназву з «русь» / «русин», «русини» на «українці».

Ключові слова: самоназва (ендоетнонім), русини, українці, етнічна самосвідомість (ідентичність), Україна.

Вживання загальноприйнятої самоназви (ендоетноніма), яка є найчіткішим індикатором етнічної самосвідомості, свідчить про ті чи інші явища в етнічному житті спільноти. Історія української етнічності теж є вельми цікавою, й повчальною в цьому плані. Причому сталося так, що факти з історії української етнічності часто невідомі не лише широкому загалові, а й науковцям. У результаті, у пресі, в інших публікаціях, а також у суспільному житті з'являються дуже солідні «ляпи», пов'язані з етнічно-національними реаліями України. Так, часто можна почути, як журналісти і політики перекладають російський прикметник «русский» українським «руський» (наприклад, «Руський блок», «Руський марш» у Москві тощо), що просто неприпустимо. Адже означення

«руський» у термінах попередньої української етнічності означає фактично «український». Згадаймо у цьому зв'язку «Князівство Руське», що його хотів створити гетьман Іван Виговський, або відому «Руську трійцю» XIX ст. з Галичини. Те ж саме слід сказати й стосовно міфічного «русинського» етносу Закарпаття, який міг «з'явитися» лише в умовах незнання і широким загалом, і науковцями та політиками того факту, що «русинами» ще недавно звалися всі українці. Більше того, такі знакові фігури української історії, як Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа й навіть Тарас Шевченко вважали себе «русинами». При цьому, якщо Шевченко вже починав усвідомлювати себе не лише «русином», але також і «українцем», то Сагайдачний, Хмельницький і Мазепа називали себе лише «русинами».

Сталося так, що український народ у силу певних обставин, які будуть розглянуті нижче, змінив свою самоназву. Зміна етносом самоназви є досить рідкісним явищем етнічної історії, викликатися до життя яке можуть лише дуже важливі причини. Отже, розглянемо ці причини стосовно українського народу, а також і сам процес зміни етноніма українцями.

Першою самоназвою українського народу, що утвердилася на завершальному етапі його формування, тобто в період з кінця XII – до рубежу XIII–XIV ст., була збірна форма «русь» (у множині) й «русин» (в однині), пізніше «русини»¹. Ця форма етноніма та похідні від неї масово зустрічається в джерелах аж до початку XVIII ст.². Найпізніші, виявлені мною, документально зафіксовані випадки вживання етноніма «русь»/«русин» («руснак») у Східно-Центральній Україні, припадають на першу половину XVIII ст. Так, цей термін вживається в драмі «Милость Божія», створеній у Києві 1728 року і присвяченій 80-річчю початку Хмельниччини, а також вступу на гетьманську посаду Данила Апостола. Зокрема, в ній читаємо: «Козака за Жида³ не ваять: милейший / Имъ Жидъ, нежели Русинъ...»⁴. Самоназву «русин» (двічі), «руснак» (один раз) та збірну форму «русь» зустрічаємо в списку короткої редакції «Літопису» Григорія Граб'янки, датованому 1739 роком⁵. У «Літописці короткому» списку 1740 року також фігурує назва «русь», «руський народ»⁶.

Проте після входження Східної України до складу Російської імперії етнонім «русь»/«русин» тут в офіційному діловодстві досить швидко витісняється запровадженою московськими властями формою «малоросіяни»⁷. Це мало наслідком руйнування загальноукраїнської етнічності: самоназва «русини» поступово відступає на Правобережжя, а потім на захід української етнічної території. Історик Олексій Сокирко зазначає, що «початок XVIII ст. став часом, коли під тиском російського імперського проекту фактично припинила своє існування руська ідентичність в Україні»⁸. У зв'язку з цим відзначу, що Сокирко, з одного боку, точно спостеріг руйнівний вплив офіційних російських властей на тогочасну етнічну самоназву українського народу. Проте, з другого боку, він, перебуваючи в полоні конструктивістських концепцій⁹, випускає з уваги, що етнічна ідентичність, тобто самосвідомість,

так просто, особливо коли не задіяний механізм асиміляції, зникнути не може. І мову слід вести про руйнування не ідентичності (тобто самосвідомості), а лише загальноновживаного ендоетноніма. Прочитую слова Івана Переверзева, автора складеного в кінці XVIII ст. «Опису Харківського намісництва», які чітко свідчать на користь збереження в середовищі різних етнографічних груп українського народу єдиної етнічної самосвідомості: «Жители Южной России, отлученные одни от других разстоянием мест, инородным владением, различным чиноправлением, гражданскими обычаями, речью, некоторые и религиею (униєю)... Когда собираются они для поклонения в Киев с востока от Волги и Дону, с запада, из Галиции и Лодомирии (Волині – В.Б.) и ближе к Киеву лежащих мест, взирают один на другого не так как на иноязычного, но будто на однородца...»¹⁰.

До речі, ендоетнонім «русини» серед простолюду не зник так швидко, як у офіційних документах, що, звичайно, й природно. Зокрема, етнонім «русин» вживається в текстах записаних у 1850-х роках фольклористами на Чернігівщині дум¹¹, про що вже доводилося писати. Звичайно, твори фольклору не є історичними документами, проте все ж цей факт вельми промовистий. Він з великою долею ймовірності свідчить, що самоназва «русь», «русин» вживалась у Східній Україні, зокрема серед простолюду, в середовищі якого офіційні термінологічні нововведення сприймаються далеко не відразу, набагато довше за відзначені 1728, 1739 та 1740 роки. Не випадково Михайло Максимович зазначав 1841 року: «Незважаючи на обласні називання їх (українців – В.Б.): Галичанами, Подолянами, Волинянами, Українцями, Запоріжцями, Слобожанами, Чорноморцями – ім'я Русина залишається загальним, родовим ім'ям...»¹². Етнограф, фольклорист та лексикограф XIX ст. Михайло Левченко¹³, називаючи різні земельно-крайові назви українського народу в статті, опублікованій 1861 року в журналі «Основа», назвав її «Місця проживання та місцеві назви русинів у наш час»¹⁴. Тобто для нього цей народ тоді ще весь виступав під назвою «русинів». Навіть Михайло Грушевський, видаючи на початку XX ст. німецькою мовою свою узагальнюючу працю з історії України, назвав її «Історія українського (русинського) народу» («Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes»)»¹⁵. Однією з останніх ремінісценцій вживання етноніма «русини» як назви всього українського народу, щоправда вже ззовні, слід вважати лінгвістичну карту Європи з російського атласу 1907 року, де українці в своїх етнічних межах позначені як «Малорусы или Русинь»¹⁶.

Слід зазначити, що рудименти вживання попереднього ендоетноніма українців – «русини» донедавна зустрічалися не тільки на Закарпатті, Галичині та Буковині, де представники старшого покоління ще пам'ятають часи, коли вони себе інакше й не називали. Його фіксували етнологи в 1970-х роках навіть у Донецькій області, зокрема в селі Рибакьке Маріупольського (тоді Ждановського) району. Там чоловік, який у той час мав близько

45-50 років, говорив, що «українці» живуть «там, біля Дніпра», а самі вони є «руськими». Тут, судячи з усього, маємо форму, що видозмінилася під впливом російського «русские», проте, без сумніву, походить вона від «русини». Адже на запитання, чи це значить, що вони себе вважають росіянами («руськими»), він відповів, що ні, оскільки росіян у них звать «кацапами», а на російських старобрядців кажуть «коні» (бо ті низько кланяються)¹⁷. Так само, як згадував етнолог Володимир Горленко, що походив з крайнього північного сходу Сумщини, в часи його дитинства (1920-ті – початок 1930-х років) тамтешій люд себе називав «козаками» або «руськими», росіян же, етнічна територія яких починалася неподалік, вони також, як і всі українці, звали «кацапами». Очевидно, це теж випадок збереження на Лівобережжі рудименту колишньої самоназви «русини».

Паралельно з руйнуванням старої традиційної самоназви («русини»), на теренах козацької України з'являється новий, спочатку лише як регіональний, етнізм, що згодом стане загальноукраїнським ендоетнізмом. Мається на увазі етнімічна назва «українці», яка означає буквально «жителі України», якою спочатку називалися порубіжні з Диким Полем і, меншою мірою, з іншими країнами козацькі території, що охоплювали сучасну Середню Наддніпрянщину та Східне Поділля¹⁸. Сам цей термін, як довів ще Михайло Грушевський, означав у той час «кордон», «порубіжжя»¹⁹. Значення назви «Україна» як Кордону знайшло відображення не тільки в письмових джерелах, а й у фольклорі. Фольклорист початку ХХ ст. Володимир Щепотьев свого часу провів детальний аналіз значення назви «Україна» в народних піснях. Він дійшов висновку, що в них цей термін найчастіше вживається, по-перше, для позначення прикордоння, а по-друге, «як географічний», означаючи «історичну козацьку Україну»²⁰.

Лише з часом, із виникненням на цій території козацької гетьманської держави (офіційна назва Військо Запорозьке), топонім «Україна» став поступово утверджуватися як власна назва, проте все ж переважно тих же козацьких територій. Слід також зауважити, що зі зміщенням після закінчення Руїни козацької держави на Лівобережжя спостерігається зміщення туди ж і назви «Україна». Вся ж наша країна у ті часи звалася Руссю (до речі, Росію тоді в нас називали Московією, Москвою – за назвою столярного міста). Разом з тим, уже тоді почала проявлятися традиція називати «Україною» не лише східноподільські та середньонаддніпрянські терени, але й усю нашу країну, яка для інших країн, а особливо для Польщі та Литви, до складу яких входило більшість українських земель, грала роль свого роду буферної зони між ними і Степом та Східним світом²¹. Крім того, як зазначає, на основі аналізу джерел, дослідник першої половини ХХ ст. Богдан Барвінський, приблизно у ті ж часи (XVII ст.) фіксуються й випадки вживання назви «Україна» і щодо Закарпаття («Munkacsiensis Ukraina» та ін.), яке для Угорщини, що ним володіла, справді було прикордонною областю («маркою»)²². Тобто все ж, як бачимо, момент порубіжності й тут присутній.

Походження етноетноніма «українці» невіддільне від історії козацької України. Схожі на цей етнічний термін фіксуються в кінці XV-XVI ст. – «українні воеводства», «українні землі», «українні замки» і близький до етнонімічного – «українні жителі». А в кінці XVI – на початку XVII ст. у джерелах з'являється й назва «українці», що означала спочатку лише жителів України-Кордону без будь-якої етнічної специфіки. Так, у документі 1596 року піхоту в війську Станіслава Жулкевського, що воювало проти повсталих козаків, названо «ukraincy»²³. В іншому документі, стосовно війни з татарами в 1617-1618 років, вказано, що до жовнірів приєдналося кілька «Ukraincow»²⁴. У 1622 році «Ukraincy» напали на околиці Білгорода (Дністровського)²⁵. А 1625 року в Польщі у брошурі Яна Дзвоновського була вміщена українська народна пісня, названа «Konterfekt cudowny u sila Kozaka Plachty, Ukrainca»²⁶. Але термін «українці» тоді ще не вживався самим населенням України як етнічна самоназва, та ще й усюї її території в сучасному розумінні.

Спричинили ж утвердження назви «українці» як етноетноніма події Козацької революції середини XVII ст. і виникнення на території тодішньої власне України Гетьманської держави. Саме відтоді термін «українці» поступово поширюється як самоназва серед жителів козацької України. Перший, виявлений мною, випадок вживання цього терміна в значенні етноніма чи близькому до нього припадає на 1657 рік у листі якогось волинського кореспондента Івана Виговського про польські плани щодо України: «Сказываеъ: если бъ, то ненадобно, Украинцы (курсив мій – В. Б.) вѣст сь Москвою, Великого Княжества Литовского и Малыя Росіи, покамѣстъ князи рускіе держали вѣ Киевѣ прежде живущіе»²⁷. Хоча в цьому ж листі жителів України названо «русью»: «...ссору какую межъ Русью учинить могли»²⁸. Утвердження ж терміна «українці» та похідних від нього («люди українські», «український козакоруський народ» і особливо часто – «народ український»), як назви руського населення козацької України, фіксується з 70-х років XVII ст. Зокрема, тоді ми зустрічаємо вживання цієї назви як етнонімічної у «Хроніці» Феодосія Софоновича, «Літописах» Григорія Граб'янки та Самійла Величка, документах, у тому числі гетьманських універсалах, інших джерелах²⁹. Але паралельно ще широко використовувалася й назва «русь»/«русин», «русини», яка, на відміну від регіональної назви «українці», була етноетнонімом усього народу. З переміщенням козацького регіону на Лівобережжя (із закінченням козацьких війн) на початку XVIII ст., туди ж зміщується й новий регіональний етнонім «українці», що зафіксували джерела. Так, за словами сучасного дослідника І. Боровця, в «Опису Харківського намісництва» 1785 року вперше у дослідженнях про Слобожанщину «народ краю названо українцями»³⁰.

Під дією офіційного російського діловодства, яке запроваджує термін «малоросіяни», самоназва «русини» («руснаки») на українських землях, що входили до складу Росії, поступово витісняється. Цьому, очевидно, сприяла й поява нового регіонального етноніма «українці». Так, поет другої половини XVII – початку XVIII ст.

Климентій Зіновійв використовує цікаве формулювання, яке відобразило процес змін в етнімії. Зокрема, вживане ним етнімічне формулювання включає два ендоетнімі – старий та новий, і одночасно етнімічну назву, вживану в офіційному діловодстві: «правдивы(и) руснакъ козак украинець породы малоро(с)си(и)ско(и)»³¹. Гетьман в еміграції Пилип Орлик 1734 року в листі до Війська Запорозького, яке перебувало на турецькій території, вживає терміни «народъ украинский»³². Характерно, що кошовий Іван Малашевич, відповідаючи Пилипу Орлику про рішення Війська Запорозького повернутися під протекцію Росії, використовує термін «народъ малороссійскій»³³. У XVIII–XIX ст. термін «українці» досить широко розповсюджується серед населення як регіональний етнімі. Зокрема, Яків Маркович у «Записках о Малороссии, ее жителях и произведениях», опублікованих 1798 року, вказує, що Україною вважається територія «между реками Остром, Супом, Днепром и Ворсклою», «от чего и тамошних жителей называют украинцами, степовиками и полевиками...»³⁴. На Правобережжі ж, яке до 1793-1795 рр. залишалося під владою Польщі, давня етнімічна назва продовжує побутувати й надалі.

Існування в період Гетьманщини двох головних, територіально локалізованих (один на сході, а другий на заході), підрозділів української етнічної спільноти з власними самоназвами («українці» та «русини»), що входили до складу різних держав (Росії і Польщі), у поєднанні з витісненням єдиного загальноукраїнського ендоетніміма, сигналізувало про початок етнічної сепарації. А етнічна сепарація, тобто відокремлення в силу певних причин частини етнічної спільноти, за відповідних умов веде до утворення нового етносу, виступаючи однією з форм етногенезу³⁵. Міг привести цей процес до появи нового етносу і в Україні, зокрема на козацькому Лівобережжі. Проте цьому завадило порубіжне становище України на Великому Кордоні³⁶ та пов'язане з цим існування козацького Запорозжжя, яке, як і раніше, за часів поділу більшості українських земель між сусідніми державами в XVI ст., було одним для всіх частин країни й виконувало об'єднувачу функцію. Крім того, не сприяли сепарації й інтенсивні зв'язки розділених політично лівобережної і правобережної частин України та нетривалість періоду такого роз'єднання. Процес нового етногенезу, що починався, не дістав подальшого розвитку й вилився лише у формування двох субетнічних груп українців, локалізованих на сході і заході України, залишки яких відомі в новітні часи як «східняки» та «західники».

Не відразу утвердився як назва всієї країни і термін «Україна». Взагалі ж поширення топоніма «Україна» на всю територію нашої країни як її власної назви (та витіснення давньої назви «Русь») спричинила низка причин, головною з яких стала монополізація Росією давньоруської спадщини і неможливість для української інтелігенції ефективно цьому протистояти в умовах відсутності власної державності³⁷. Саме тому українська інтелігенція в часи становлення модерної української нації взяла на озброєння назви «Україна» та

«українці», які були пов'язані з героїкою славного козацького минулого. Піднесення українського національного руху починається з першої половини XIX ст. Цьому сприяла й та обставина, що українське «національне відродження» (насправді націотворення) починається саме на землях Східної (тобто власне) України, де ще живою була пам'ять про славне козацьке минуле, а тутешнє українське дворянство виступало прямим спадкоємцем козацької старшини. Саме тут, у середовищі нащадків козаків, з фольклорних і літературних творів та народної пам'яті виростає козацька легенда, яка поступово силами національної інтелігенції перетворюється на національний козацький міф, як форму української національної ідеї. Романтизуючи козацьку Україну, українська інтелігенція (Михайло Максимович, Ізмаїл Срезневський, Осип Бодяньський, Микола Костомаров, Михайло Драгоманов та ін.) починає використовувати назву «Україна» для позначення всієї країни, а термін «українці» – як загальноукраїнський ендоепонім, на протиположному до Наддніпрянщини і Лівобережжя дію російських офіційних властей етноніму «русь»/«русин», «русини». У цей час у Харкові видаються «Украинский вестник» та «Украинский журнал». М. Максимович назвав укладені ним збірки народних пісень «Українське народне пісення» та «Сборник українських пісень», а одну зі своїх етнографічних праць – «Дни и месяцы украинского селинина». Він видавав також альманах «Украинец». Основний програмний документ Кирило-Мефодіївського товариства (згідно думки Бенедикта Андерсона – першої української націоналістичної організації³⁸), де «на повну силу і в сучасному розумінні зазвучали слова «українці», «український народ»³⁹, був названий «Книги буття українського народу». Тарас Шевченко хоч і не вживає ще у своїх творах терміна «українці», проте широко використовує назву «Україна». А зважаючи на його вплив на широкі маси українців, внесок Шевченка у прищеплення їм цієї назви важко переоцінити. У вірші «Ще не вмерла України і слава, і воля» Павла Чубинського (1863), який згодом став національним гімном України, термін «українці» вживається у своєму прямому значенні.

Зусиллями української інтелігенції етнонім «українці» поступово поширюється на всій території України. Разом з тим, цей процес був досить тривалим. Зокрема, у творах молодшого сучасника Шевченка подолянина Степана Руданського етноніми «українці» і «русини» ще фігурують паралельно⁴⁰. М. Драгоманов уже взяв за псевдонім означення своєї національності – «українець», але в назвах та змісті творів ще широко вживав слово «малоруський». Леся Українка теж взяла етнонім «українка» собі за псевдонім, хоч інколи все ж використовувала і назву «русини», «русько-український народ»⁴¹. Серед різних верств населення етнонім «українці» приживався як самоназва ще повільніше. Рештально утверджується цей етнонім у Східно-Центральній Україні аж після Української революції і національно-визвольних змагань 1917-1920 років. На Галичині та Буковині назва «Україна» й етнонім «українці» починають активно поширюватися із кінця

XIX ст., коли там відбувається підйом українського національно-культурного руху. Особливо сприяли своєю діяльністю утвердженню нової назви країни та нового етноніма в цьому регіоні Іван Франко, Андрей Шептицький, Михайло Грушевський та інші представники української інтелігенції, а пізніше – події, пов'язані з Українською революцією, ЗУНР, національно-визвольними змаганнями⁴². Проте, як зазначає Степан Макарчук, «сприйняття народоназви «українці» як власної всім «руським» населенням Галичини затягнулося до Другої світової війни»⁴³. Остаточному утвердженню цього етноніма тут сприяла здійснювана під українськими лозунгами боротьба ОУН-УПА, через формування якої пройшли тисячі галичан, волиняків та буковинців і в яку було втягнуто переважну більшість тамтешнього населення. На Закарпатті етнонім «українці» поширюється найпізніше – фактично аж після його приєднання до України в 1944 році. Хоча, як відомо, ще в 1939 році тут існувала «Карпатська Україна» на чолі з Августином Волошином.

Звершуючи статтю хочу звернутися до назви нашої країни і самоназви її народу, які вживав Тарас Шевченко, якого, як відомо, вважають за «батька» української нації, оскільки він своєю діяльністю потужно працював на модерне націотворення в Україні (включно з посмертною міфологізацією його постаті). Усі, хто уважно читав твори та епістолярій Шевченка, звернули увагу, що назва «Україна» ним уживається дуже часто. Натомість етнічної самоназви «українці» в нього не зустрінемо зовсім. То в чому ж справа? Чому «батько української нації» не вживає загальноприйнятої сьогодні самоназви українського народу, для утвердження національної самосвідомості (йдеється саме про національну, а не просто етнічну площину) якого він стільки зробив? А справа тут, судячи з усього, в тому, що у часи Т. Шевченка назва «Україна» активно впроваджувалася в суспільне життя країни інтелігенцією, в чому найдієвішу участь брав і поет. Поширення ж народоназви «українці» як загальноукраїнської дещо відставало в часі. Навіть сучасники та, так би мовити, тією чи іншою мірою соратники Т. Шевченка – М. Максимович і М. Левченко ще вважали за загальноукраїнську народоназву термін «русини». Якщо до цього додати, що в часи перебування Шевченка в солдатах він був відірваний від активного суспільного життя в Україні, то можна з повним правом припустити, що для нього термін «українці» так і не став загальноукраїнською етнічною самоназвою. Хоча, безперечно, з новою самоназвою «українці» поет стикався неодноразово. Ми можемо судити про це хоча б тому, що він був одним з активних членів Кирило-Мефодіївського братства, в програмному документі якого вжито термін «український народ». Разом з тим, Шевченко народився й провів дитинство на Правобережжі, де до кінця XVIII ст. інша самоназва народу, ніж «русь»/«русин», «русини» не вживалася, а після приєднання краю до Росії зникнути вона, особливо серед простолюду, теж швидко не могла. Аж до переїзду Шевченка до Петербурга і включення його в активну діяльність тамтешньої

української інтелігентської діаспори він, будучи ізольованим, судячи з усього, не міг, в усьому разі активно, сприйняти їхніх ідей. А значить не тільки впродовж усього періоду дитинства, а і в часи своєї юності майбутній поет та «батько української нації» вважав себе «русином». Тому, очевидно, не помилюся припустивши, що у свідомості Шевченка саме відбувався перехід від старої самоназви нашого народу («русини») до нової («українці»). А значить він вважав себе, судячи з усього, і «русином», і «українцем», хоча в творах так і не віддав переваги жодному з цих етноетнонімів. Очевидно, він відчував, що термін «русини» як назва всього українського народу вже відходила в минуле, народоназву ж «українці» ще не наважився вживати як загальноукраїнську.

Викладені вище факти з історії української етнімії актуалізуються в світлі подій останніх років, пов'язаних із так званим «політичним русинством» на Закарпатті. Інспіровані ззовні та за кордонні гроші (ці обставини ніяким чином не є таємницею) діячі цього руху намагаються сконструювати особливий русинський етнос і навіть націю. При цьому з якогось дива намагаючись приватизувати народоназву «русини», яка закарпатцям належить не більше, ніж решті українців, вони фактично заявляють монополні права на неї, що є статком усієї України. Адже, якщо навіть Тарасові Шевченку не був чужим етноетнонім «русини», то про який окремий русинський етнос можна говорити? Гадаю, справа тут у недостатній поширеності серед українців, і навіть українських інтелектуалів, відповідної етноісторичної та етнімічної інформації. Саме значною мірою брак інформації про те, хто такі русини, а також звідки взялася, де та в які часи побутувала ця народоназва (а походить вона саме з Середньої Наддніпряниці! – Руської Землі у вузькому розумінні давньоруських часів⁴⁴) дає змогу різного роду авантюристам від політики конструювати на Закарпатті якийсь, нібито особливий, «русинський етнос».

Примітки:

1. Балушок В. «Давньоруська народність»: що насправді ховається за терміном? / В. Балушок // Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність : зб. наукових праць). – Львів, 2011. – Вип. 20. Звертаю увагу читачів на те, що у цій статті редактором змінено авторський термін на позначення самоназви росіян «русские» на «руські», що, звичайно, неправильно.
2. Див., напр.: Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России (далі – Акты ЮЗР). – СПб, 1863. – Т.4. – С.77, 211; Акты ЮЗР. – СПб, 1877. – Т.9. – С.302, 310; Акты ЮЗР. – СПб, 1882. – Т.12. – С.49. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх / Софонович Феодосій ; підгот. тексту до др., передм., комент. Ю.М. Мицика, В.М. Кравченка. – К., 1993. – С.57, 65, 78, 81, 98, 190, 205; Літопис Самовидця / вид. підгот. Я.І. Дзира. – К., 1971. – С.51, 59, 115; Гісторія... Г. Граб'янки. Літопис краткій... / упор. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С.79, 90, 91; Сборник летописей, относящихся к истории Южной и Западной Руси, изданный Комиссиею для разбора древних актов. – К., 1888. – С.76; Зіновійв Климентій. Вірші. Приповісті

- посполити / підгот. тексту І.П. Чепіги ; вступна ст. В.П. Колосової та І.П. Чепіги ; іст.-літ. коментар В.П. Колосової. – К., 1971. – С.55, 223; Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. – К., 1995. – Т.V. – Кн.2. – С.182, 212, 223, 256; Його ж. Історія української літератури. – К., 1995. – Т.VI. – С.76, 365, 366.
3. Тут необхідно зазначити, що етнонім «жид» у часи, коли Україна ще не входила до складу Росії, зовсім не мав образливого змісту. Саме так і сьогодні називають євреїв, наприклад, у Польщі. Й лише після приєднання українських земель до Росії, під впливом росіян та офіційних російських властей в Україні поступово поширилося сприйняття етноніма «жид» як наповненого негативним змістом. Наприклад, у творах Тараса Шевченка ця народоназва вживається без принижувального змісту.
 4. Гординський Я. «Милость Божія», українська драма з 1728 р. / Я. Гординський // Записки наукового товариства ім. Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 1925. – Т.CXXXVI–CXXXVII. – С.36.
 5. Гісторія... Г. Граб'янки. Літопис краткій... / упор. В.М. Мойсієнко. – Житомир, 2001. – С.79, 90, 91, 93.
 6. Там само. – С.197, 199.
 7. Про походження етнімічної назви «малоросіяни», яку свого часу ввели в обіг саме українські книжники, див.: Балущок В. Українська етнічна спільнота: етногенез, історія, етнімія / В. Балущок. – Біла Церква, 2008 – С.265-266.
 8. Сокирко О. [Рецензія] Serhii Plokhу. Tsars and Cossacks: A study in Iconography. Cambridge Mass., 2002 (Harvard Papers in Ukrainian Studies) / О. Сокирко // Український гуманітарний огляд. – К., 2004. – Вип.10. – С.279.
 9. Конструктивісти вважають, що етнічні спільноти можуть практично доволіно конструюватися групами інтелектуалів. Вони ігнорують при цьому той факт, що сконструювати в реальному житті можна лише те, що підготовлене самим життям. Конструктивістські концепції виникли в сучасному урбанізованому середовищі Північної Америки, що складається переважно з перемішаних етнічних груп недавніх іммігрантів, тому вони недооцінюють чи й зовсім ігнорують етнокультурну основу виникнення етнічної самосвідомості. Про конструктивістські концепції етнічності див.: Posern-Zielinski A. Konserpcje etniczności w amerykańskich studiach etnicznych / A. Zielinski // Lud. – 1979. – Т.LXIII.
 10. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: описово-статистичні джерела. – К., 1991.
 11. Українські народні думи та історичні пісні / упор. П.Д. Павлій, М.С. Родина, М.П. Стельмах. – К., 1955. – С.122; Колесса Філарет. Українська усна словесність / Філарет Колесса. – Едмонтон, 1983. – С.312.
 12. Максимович М.А. Собрание сочинений / М.А. Максимович. – К., 1876. – Т.1. – С.105.
 13. Про цього подвижника української науки (псевдонім Богуслав Лучинський), який все ще мало знаний в Україні, див.: Матвієнко А. Захисник нашої пам'яті [Електронний ресурс] / А. Матвієнко. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/istoriy-i-ya/zahisnik-ashoyi-pamyati>
 14. Левченко М. Места жительства и местные названия русинов в настоящее время / М. Левченко // Основа. – 1861. – № 1.
 15. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1991. – Т.I. – С.648.
 16. Мала Русь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//uk.wikipedia.org/wiki/Мала_Русь](http://uk.wikipedia.org/wiki/Мала_Русь)

17. Усне повідомлення п. Лідії Артюх.
18. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – Т.І. – С.2; Його ж. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т.VII. – С.2, прим.1; Stökl G. Die Entstehung des Kosakentums / G. Stökl. – München, 1953. – S. 97; Балушок В. Україна «своєвольна» / В. Балушок // Київська старовина. – 2004. – №4 (358).
19. Назва «Україна» відома ще з періоду Київської Русі, який в основному залишається поза хронологічними рамками цього дослідження. Вживання назви «Україна» і значення, які їй первинно надавалися місцевим населенням, детально проаналізовані О. Головком (Головко О.Б. Слов'яни Північного Причорномор'я доби Київської Русі та проблема витоків українського козацтва / О.Б. Головко // Український історичний журнал. – 1991. – №11. – С.33-34).
20. Щепотьєв В. Назва України в народних піснях / В. Щепотьєв // Народна творчість та етнографія. – 2003. – №3. – С.4 і наст. (публікація підготовлена Т. Шевчук).
21. Див.: Сас П. Політична культура українського суспільства (кінець XV – перша половина XVII ст.) / П. Сас. – К., 1998. – С.100, 101-102.
22. Барвінський Б. Назва «Україна» на Закарпатті / Б. Барвінський. – Вінніпег, 1952. – С.11-13.
23. Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1908. – Т.VIII. – С.92.
24. Там само. – С.188.
25. Там само. – С.263.
26. Франко І. Козак Плахта. Українська народна пісня, друкована в польській брошурі з р. 1625 / І. Франко // ЗНТШ. – Львів, 1902. – Т.XLVII. – С.4.
27. Акты ЮЗР. – СПб, 1879. – Т.11. – С.768.
28. Там само. – С.769.
29. Софонович Феодосій. Хроніка з літописців стародавніх... – С.231; Акты ЮЗР. – Т.12 – С.83, 57, 312, 319, 389, 390, 394, 516, 519; Перетц В. Українське питання в освітленню польського поета XVII віка / В. Перетц // ЗНТШ. – Львів, 1906. – Т.LXXI. – С.15; Гисторія... Г. Граб'янки. Літопис краткій... – С.56, 67, 73, 82, 139, 145; Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист канцелярии Войска Запорожского, 1720. – К., 1848. – Т.1. – С.25, 27, 33, 35, 37, 38, 121, 168, 171, 175; Летопись событий в Юго-Западной России в XVII веке. Составил Самоил Величко, бывший канцелярист Войска Запорожского, 1720. – К., 1851. – Т.2. – С.22, 33, 122, 171, 231, 261, 350, 408.
30. Боровець І. «Опис Харківського намісництва» (1785 р.) [Електронний ресурс] / І. Боровець. – Режим доступу: <http://kuprienko.info/borovets-i-opis-harkivs-kogo-namislitstva-1785-r/>
31. Климентій Зіновійв. Вірші. Приповісті посполиті... – С.116.
32. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів 1734-1775 / упоряд.: А.З. Гісцова, Д.Л. Автономов та ін. – К., 1998. – Т.1. – С.59.
33. Там само. – С.67.
34. Маркович Я. Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях / Я. Маркович. – СПб, 1798. – Ч.1. – С.47.
35. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса / Ю.В. Бромлей. – М., 1983. – С.235-236.
36. Про Великий Кордон див.: Дашкевич Я. Україна на межі між Сходом і Заходом (XIV–XVIII ст.) / Я. Дашкевич // ЗНТШ. – Львів, 1991. – Т.ССXXII; Леп'явко С. Українське козацтво у міжнародних відносинах (1561–1591) / С. Леп'явко. – Чернігів, 1999; Брехуненко В. Типологія Степового Кордону Європи і перспектива дослідження історії східноєв-

- ропейських козацтв / В. Брехуненко // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2006. – Вип. 6.
37. Ісаєвич Я. Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Я. Ісаєвич. – Львів, 1996. – С.37-38.
38. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон. – К., 2001.
39. Макарчук С. Україна і українці: поява, поширення та утвердження назв / С. Макарчук // Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22–28 серпня 1993 р. Доповіді і повідомлення. Історіографія українознавства, етнологія, культура. – Львів, 1994. – С.209.
40. Руданський С. Твори : у трьох томах. – К., 1972. – Т.1. – С.200, 426, 446, 447; Його ж. Твори : у трьох томах. – К., 1973. – Т.2. – С.224, 226, 227.
41. Леся Українка. Зібрання творів : у дванадцяти томах. – К., 1977. – Т.8. – С.9, 296.
42. Наконечний Є. Украдене ім'я (Чому русини стали українцями) / Є. Наконечний. – Львів, 1998. – С.132-139.
43. Макарчук С. Україна і українці... – С.211.
44. Див. про це: Генсьорський А. Галицько-Волинський літопис (процес складання; редакції і редактори) / Генсьорський. – К., 1958. – С.86-90; Його ж. Термін «Русь» (та похідні) в Древній Русі і в період формування східнослов'янських народностей і націй // Дослідження і матеріали з української мови. – К., 1962. – Т.V.

Vasyl Balushok

**THE HISTORY OF UKRAINIAN ETNONYMS
(AS RUTHENIANS BECAME UKRAINIANS)**

The author of the article traces how the Ukrainian people changed the selfname from “Rus” / “Ruthenian”, “Ruthenians” to “Ukrainians”.

Key words: *selfname (endoetnonim), Ruthenians, Ukrainians, ethnic identity, Ukraine.*

Васи́лий Балушо́к

**ИЗ ИСТОРИИ УКРАИНСКОЙ ЭТНОНИМИИ
(КАК РУСИНЫ СТАЛИ УКРАИНЦАМИ)**

В статье прослеживается, как украинский народ сменил самоназвание из «русь» / «русин» на «украинць».

Ключевые слова: *самоназвание (эндоэтноним), русины, украинцы, этническое самосознание (идентичность), Украина.*

Отримано: 10.03.2015.